

Łukasz Kryszak

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

WYBRANE PROBLEMY RACHUNKU DOCHODÓW ROLNICZYCH

SELECTED PROBLEMS OF AGRICULTURAL INCOME ACCOUNTS

Słowa kluczowe: dochody rolnicze, determinanty dochodów rolniczych, FADN

Key words: agricultural income, agricultural income determinants, FADN

JEL codes: Q10, Q14

Abstrakt. Celem opracowania jest identyfikacja podstawowych problemów badawczych w zakresie dochodów rolniczych i ich determinant oraz próba wskazania na potencjalne kierunki rozwoju badań nad dochodami w rolnictwie. Na podstawie przeglądu literatury wskazano na potrzebę precyzyjnego stosowania pojęć dotyczących dochodów, różnice między podstawowymi perspektywami badawczymi i stosowanymi źródłami danych oraz na specyfikę rachunku dochodów spowodowaną kwestią wielozawodowości oraz koegzystencją gospodarstwa rolnego i domowego w przypadku gospodarstw rodzinnych. Wskazano też na możliwości badania dochodu rolniczego w ujęciu regionalnym z uwzględnieniem relacji zasobowych i wykorzystaniem metod analizy finansowej.

Wprowadzenie

Według ogólnego ujęcia encyklopedycznego dochód oznacza „wszelkie wpływy osiągnięte w oznaczonym czasie przez jednostkę gospodarującą po potrąceniu kosztów ich uzyskania” [Encyklopedia PWN 2017]. Specyfika dochodu rolniczego wymaga jednak bardziej szczegółowego potraktowania tego pojęcia. Tradycyjnie w ekonomii rolnej pojęcie dochodu rolniczego wyprowadza się z pojęcia produkcji czystej [Rychlik, Kosieradzki 1980]. Stanowiła ona wartość produkcji w gospodarstwie po potrąceniu kosztów produkcji (np. środki ochrony roślin, nawozy i inne środki rzeczowe). Produkcja czysta określała zatem dochód globalny gospodarstwa. Dochód rolniczy z kolei stanowił sumę opłaty z tytułu własności gospodarstwa i pracy własnej rolnika. Oblicza się go przez odjęcie od dochodu globalnego wszelkich kosztów związanych z działalnością rolniczą, takich jak podatki, odsetki, dzierżawy, praca najemna.

Chociaż współcześnie podkreśla się potrzebę wielokryterialnego spojrzenia na cel prowadzenia działalności rolniczej [Sielksa 2012], dochód rolniczy pozostaje podstawową kategorią badawczą w ekonomii rolnej. Z jednej strony uzyskiwane dochody determinują możliwości dalszego rozwoju gospodarstwa, szczególnie w zakresie inwestycji i związanych z nimi procesów akumulacji i reprodukcji [Grzelak 2014]. Z drugiej zaś, osiągnięte dochody wpływają na poziom konsumpcji dóbr (w tym dóbr kultury) przez osoby związane z gospodarstwem rolnym. Poziom dochodów rolniczych wpływa zatem pośrednio na rozwój obszarów wiejskich nie tylko w wymiarze ekonomicznym, ale również społecznym. Zamożni rolnicy mogą też przekazywać większe środki na działania związane z ochroną środowiska, co sprzyja urzeczywistnieniu koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Złożoność pojęcia dochodu rolniczego, jego specyfika, jak również potrzeba prawidłowego określania determinant dochodów w rolnictwie skłaniają do przyjrzenia się podstawowym problemom, które wiążą się z rachunkami dochodów rolniczych. Celem opracowania jest identyfikacja podstawowych problemów badawczych w zakresie dochodów rolniczych i ich determinant oraz próba wskazania na potencjalne kierunki rozwoju badań nad dochodami w rolnictwie.

Identyfikacja kluczowych problemów badawczych w zakresie dochodów rolniczych

Podstawowym problemem związanym z rachunkiem dochodów rolniczych jest wielość pojęć wskazujących na przedmiot badania. Istnieje zatem potrzeba precyzyjnego określenia obszaru badań. W piśmiennictwie naukowym można bowiem spotkać m.in. termin taki jak: dochody rolnicze, dochody rolników, dochody gospodarstw rolnych, dochody wiejskich gospodarstw domowych, dochody rolniczych gospodarstw domowych. Najbardziej pojemne, ale jednocześnie najmniej precyzyjne jest pierwsze z wymienionych pojęć. Dochód z gospodarstwa rolnego obejmuje dochód z działalności *stricte* rolniczej. Dochody rolników obejmują zaś nie tylko dochód z rolnictwa, ale także dochody z innych źródeł, np. dodatkowej działalności towarzyszącej produkcji (np. handel paszami lub środkami ochrony roślin). Zupełnie odmienną kategorię stanowią dochody rolniczych lub wiejskich gospodarstw domowych. W pierwszym przypadku mowa o dochodach do dyspozycji w tych gospodarstwach domowych, gdzie dochód z rolnictwa stanowi większościowe (ale nie wyłączne) źródło dochodu. Udział dochodów *stricte* z działalności rolniczej w dochodzie przeciętnego gospodarstwa domowego rolników wynosi około 70%, co oznacza, że około 30% pozyskiwane jest z innych źródeł [GUS 2016].

Precyzyjna terminologia jest szczególnie istotna w warunkach wielozawodowości mieszkańców wsi [por. Błąd 2011] oraz podejmowania przez nich strategii dywersyfikacji dochodów¹, co jest odpowiedzią na względnie niskie dochody w rolnictwie (tzw. dysparytet dochodowy). Ponadto w przypadku wielu gospodarstw domowych na wsi, określanych jako pracownicze czy prowadzące działalność na własny rachunek, dochód z działalności rolniczej stanowi dodatkowy, choć mniejszościowy składnik dochodu ogółem.

Wyniki badań w zakresie dochodów rolniczych zależą też od przyjętej perspektywy badawczej, co wiąże się z wykorzystaniem odpowiednich baz danych. Analizując dochody z działalności rolniczej, można wykorzystać w szczególności bazę FADN (Farm Accountancy Data Network) lub Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa – EUROSTAT.

Baza danych FADN dostarcza szczegółowych danych dotyczących gospodarstw rolniczych nie tylko w zakresie dochodów, ale także sytuacji finansowej, gdyż ma ona charakter zbioru danych rachunkowych. Dane gromadzone są od gospodarstw należących do próby, która nie jest reprezentatywna dla wszystkich gospodarstw, a jedynie dla tych o odpowiedniej wielkości ekonomicznej (w 2017 roku było to od powyżej 2 tys. euro produkcji standardowej – SO w Rumunii do powyżej 25 tys. euro w siedmiu krajach Unii Europejskiej – UE). Celem FADN jest objęcie badaniem minimum 90% wielkości SO w poszczególnych krajach. Skutkuje to jednak tym, że przykładowo w przypadku Polski w polu obserwacji FADN znajduje się 52% gospodarstw, w Rumunii 31%, a w Belgii 78% [FADN 2017]. Ważną zaletą bazy FADN jest prezentowanie danych na różnych poziomach szczegółowości, tj. w ujęciu regionalnym oraz ze względu na dominujący typ produkcji i wielkość ekonomiczną [Goraj 2000]. Dane w FADN mają charakter mikroekonomiczny i dlatego przydają się do analiz o takim właśnie charakterze. Słabością bazy danych z punktu widzenia badań o charakterze dynamicznym jest brak możliwości generowania danych według cen stałych i w walutach krajowych. Analizy o takim charakterze przy użyciu danych FADN powinny być poprzedzone urealnieniem wartości za pomocą odpowiednich deflatorów oraz przyjęcia stałego kursu waluty lokalnej do euro. Zabieg ten jest jednak często pomijany. Baza EUROSTAT dotyczy z kolei zbioru wszystkich gospodarstw, a większość danych można pobierać także w cenach stałych (*constatnt*), realnych (*real prices*) oraz w walucie lokalnej lub euro. Brakuje

¹ Badania w zakresie dywersyfikacji dochodów ludności wiejskiej [Falkowski i in. 2014] wskazują, że nie zawsze jest ona optymalną strategią. W latach 1998-2008 gospodarstwa stosujące dywersyfikację osiągały gorsze rezultaty od tych, które wyspecjalizowały się wyłącznie w rolnictwie lub pracy na własny rachunek, a przed akcesją Polski do UE także od tych specjalizujących się w pracy zarobkowej. Ta sytuacja ulegała stopniowej zmianie od 2005 roku. Z drugiej strony, w przypadku rodzin prowadzących średniej wielkości gospodarstwa, których jednocześnie nie stać na inwestycje we wzrost arealu i poziomu produkcji, dywersyfikacja polegająca na dodatkowym zatrudnieniu poza gospodarstwem wydaje się racjonalną strategią.

jednak wielu bardziej szczegółowych danych oraz charakterystycznego dla FADN ujęcia wielokryterialnego. Baza RER w EUROSTAT jest zatem przydatna głównie do analiz sektorowych. Metodyka ustalania dochodów rolniczych wykazuje w obu bazach istotne podobieństwa. Chociaż poszczególne kategorie dochodów różnią się nazwami i stopniem wyodrębnienia poszczególnych składowych, to ostatecznie dochód przedsiębiorcy rolnego w EUROSTAT (*entrepreneurial income*) oraz dochód netto z gospodarstwa rolnego (*net income*) szacowane są przez odjęcie od wartości produkcji rolniczej kosztów zużycia pośredniego, amortyzacji, podatków, pracy najemnej i innych kosztów zewnętrznych czynników wytwórczych, takich jak: odsetki, czynsze, dzierżawy oraz dodanie subsydiów i otrzymanych odsetek².

Kolejny problem, na który natrafia badacz dochodów z działalności rolniczej, jest związany z przyjmowaniem wzrostu dochodów jako celu gospodarowania. Nawet jeżeli pominąć wskazane we wprowadzeniu ujęcie wielokryterialne, to można powiedzieć, że dochód jest celem dla gospodarstw o charakterze komercyjnym, a więc w przybliżeniu takich, które znajdują się w polu obserwacji bazy danych FADN. Głównym celem drobnych gospodarstw może być dostarczanie żywności wysokiej jakości, zapewnianie walorów środowiskowych czy wypoczynkowych dla rodziny rolniczej. Ewentualny dochód jest wówczas jedynie dodatkiem do budżetu gospodarstwa domowego i sam w sobie nie stanowi podstawowego celu podejmowania działalności rolniczej.

Większość danych w FADN prezentowanych jest w przeliczeniu na jedno gospodarstwo. Przeciętą wielkość gospodarstwa w krajach UE znacznie się różni, co zaciemnia porównania między krajami. Bardziej adekwatne jest zatem przeliczanie dochodów na jeden hektar użytków rolnych lub jednostkę zaangażowanej pracy oraz uwzględnianie różnic w poziomie cen między krajami. Nawet w ramach jednego wybranego kraju dochód przeliczony na gospodarstwo ma ograniczoną wartość informacyjną ze względu na silnie nierównomierny rozkład dochodu, subsydiów oraz czynników produkcji pomiędzy gospodarstwa rolne³. Nierówności w rozkładzie dochodów między gospodarstwami rolnymi przekładają się na zróżnicowanie dochodów wśród gospodarstw domowych rolników. Na tle pozostałych grup społeczno-ekonomicznych nierówności mierzone wskaźnikiem Giniego są w tej grupie zdecydowanie najwyższe [GUS 2016].

Inny problem, który uwidacznia się szczególnie w przypadku gospodarstw o charakterze rodzinnym dotyczy współistnienia gospodarstwa rolnego i gospodarstwa domowego rodziny rolniczej. Z jednej strony, takie połączenie jest możliwe dzięki funkcjonowaniu tzw. serwomechanizmu adaptacyjnego [Czyżewski 1986] polegającego na możliwości specyficznej reakcji gospodarstwa na impulsy rynkowe. W sytuacji dekonjunkury w rolnictwie możliwe jest m.in. kompensowanie ubytków dochodów z działalności rolniczej innymi źródłami dochodów, substytucja czynnika kapitału pracą własną czy ograniczanie konsumpcji członków rodziny rolniczej w celu utrzymania poziomu nakładów potrzebnych do produkcji rolnej. Z drugiej strony, koegzystencja gospodarstwa domowego i rolnego rodzi problemy z przypisaniem konkretnych kosztów (np. zużycia energii) do działalności rolniczej lub funkcjonowania gospodarstwa domowego. Ponadto Józef S. Zegar [2008] zwracał uwagę, że omawiane powiązanie dotyczy też konsumpcji dochodu i czasu wolnego, co utrudnia podział dochodu w stosunku do ponoszonych nakładów. Badacz wskazywał również, że część uzyskiwanego dochodu rolniczego ma charakter niepieniężny, tzn. jest „wypłacana” w formie dóbr. Wartość tych dóbr powinna być zatem zaliczana do wielkości dochodu.

Do najpoważniejszych problemów związanych z rachunkiem dochodów, należy wycena wynagrodzenia poszczególnych czynników produkcji. J.S. Zegar [2008] twierdził też, że rolnik indywidualny występuje zarówno jako posiadacz kapitału, jak i czynnika pracy. Powinien zatem otrzymywać dochód z tytułu wynagrodzenia za zastosowanie obu tych czynników

² W RER można również pobierać dane w cenach bazowych lub producenta. Z kolei w FADN wyróżnia się subsydia dotyczące bieżącej działalności oraz subsydia na inwestycje.

³ Przykładowo w Belgii w 2013 roku, gdzie rozkład dochodów między gospodarstwa rolne jest względnie równy, 9% największych gospodarstw FADN otrzymywało 20% dochodu i wytwarzało 31% produkcji. Z kolei np. w Czechach 11% największych gospodarstw generowało 50% dochodów i otrzymywało około 77% produkcji [Kryszak 2016].

wytwórczych. Jeśli jednak gospodarstwo nie angażuje zewnętrznych nakładów pracy, to w praktyce nie wydziela się zwykle opłaty pracy własnej z wielkości dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Na potrzeby porównań prowadzi się co prawda próby wyceny opłaty za wykorzystanie własnych środków produkcji [por. Goraj, Mańko 2011], jednak są one obarczone uproszczeniami. Częstość sposobem wyceny wartości pracy własnej jest wykorzystanie rynkowego kosztu pracy najemnej. Zasadność takiego ujęcia jest jednak wątpliwa, a pytanie o zasadność odejmowania wartości pracy własnej pojawia się szczególnie w przypadku drobnych gospodarstw rolnych, gdy prowadzący te gospodarstwa mają inne źródła dochodów i gotowi są zaakceptować niższe wynagrodzenia własnej pracy [Hornowski, Kryszak 2016]. Przypisywanie określonej wiązki dochodów konkretnym czynnikom produkcji w rolnictwie może być interesujące z poznawczego punktu widzenia, jednak jest jednocześnie mało praktyczne oraz obciążone potencjalnymi błędami i uproszczeniami. Autor tego opracowania jest zwolennikiem podejścia prezentowanego choćby przez Gorzelaka [1990], który opowiada się za całościowym ujmowaniem dochodu rolniczego.

Poważnych problemów o charakterze merytorycznym i metodycznym nastęrcza również badanie determinant dochodów rolniczych. Dobór potencjalnych zmiennych zależy w znacznej mierze o charakteru badań: sektorowego lub mikroekonomicznego. Przykładowo w pierwszym przypadku zmiennymi objaśniającymi dochód w rolnictwie mogą być zmienne makroekonomiczne związane z polityką gospodarczą państwa, takie jak poziom stóp procentowych, inflacja, deficyt budżetowy, zmienne związane z koniunkturą gospodarczą (wskaźniki koniunktury, wzrost gospodarczy, nożyce cen), zmienne związane z polityką wsparcia sektora rolnego (np. poziom subsydiów) czy efektywnością gospodarowania na poziomie mezoekonomicznym (np. proste wskaźniki produktywności). Badania na poziomie sektora wskazują na szczególnie ważną rolę koniunktury i cen. Na poziomie mikroekonomicznym, przy założeniu, że w rolnictwie występują warunki zbliżone do konkurencji doskonałej, ceny są jednak traktowane jako dane. Jeśli zatem celem badań ma być poszukiwanie ścieżek wzrostu dochodu z punktu widzenia pojedynczego gospodarstwa, to należy raczej badać skuteczność różnych strategii, jakie gospodarstwo podejmuje w danych warunkach makroekonomicznych. Uwzględnić można zmienne, takie jak: działalność inwestycyjna, stosowanie dźwigni finansowej, dywersyfikacja produkcji, relacje między kosztem własnych i zewnętrznych czynników produkcji, poprawa produktywności⁴.

Potencjalne kierunki rozwoju badań nad dochodami w rolnictwie

Zawężając badania wyłącznie do perspektywy mikroekonomicznej badacz staje przed problemem syntetycznego ujęcia wielu potencjalnych zmiennych mogących wpływać na poziom dochodu rolniczego. Metodą, która pozwala w sposób spójny i kompleksowy przeanalizować potencjalne determinanty dochodów rolniczych jest analiza wskaźnikowa, często wykorzystywana w ocenie sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstw. Analiza ta w swej podstawowej wersji obejmuje badanie takich kategorii, jak rentowność, płynność, zadłużenie, sprawność działania, wypłacalność, zdolność do akumulacji czy generowania gotówki. W przypadku gospodarstw rolnych tradycyjna analiza wskaźnikowa może w interesujący sposób obrazować zjawiska ekonomiczne i finansowe, jednak zasadne staje się rozszerzenie tej analizy o dodatkowe wskaźniki: intensywności gospodarowania (np. udział wydatków na środki chemiczne i nawozy w ogóle wydatków na zużycie pośrednie), wskaźniki obrazujące udziały poszczególnych typów kosztów w kosztach ogółem, wskaźnik udziału subsydiów w dochodzie czy wskaźnik relacji cenowych (nożyce cen). Wskaźniki te odnoszą się do strategii wzrostu dochodów rolniczych, które mogą być stymulowane rosnącą produkcją (intensyfikacja), zwiększaniem subsydiów (szczególnie tych o charakterze inwestycyjnym) lub przez ograniczenie kosztów czynników zewnętrznych. Mnogość zmiennych w bazie danych FADN umożliwia wy-

⁴ W badaniach dotyczących dochodów współcześnie uwzględnia się nie tylko zmienne o charakterze ekonomicznym. Pod uwagę bierze się również m.in. poziom kapitału ludzkiego [por. Panda 2015].

konanie kompleksowej analizy wskaźnikowej, dlatego wspomniane źródło było w tym zakresie już wykorzystywane [np. Góral i in. 2015]. Do tej pory obliczenie i interpretacja wybranych wskaźników finansowych było zazwyczaj celem całej pracy. Natomiast powstaje pytanie, w jaki sposób wartości wybranych wskaźników mogą determinować dochody. W przypadku zastosowania analizy wskaźnikowej, należałoby przyjąć założenie, że inne potencjalne determinanty dochodów rolniczych pośrednio wpływają na wartości wykorzystanych wskaźników i pozostają niejako w tle wprowadzonych analiz. Wśród badań dotyczących związków sytuacji finansowej gospodarstw i dochodów rolniczych wymienić należy przede wszystkim prace Joanny Berezniackiej [2011, 2012] czy Mirosława Wasilewskiego i Madgaleny Mądrej [2008].

Zróżnicowanie przyrodniczych i zasobowych uwarunkowań produkcji rolnej jest często widoczne w układzie regionalnym, co powinno być przesłanką do rozwijania badań dotyczących dochodów rolniczych na tym właśnie poziomie. Odmienny charakter mają ścieżki wzrostu dochodów na obszarach, gdzie przeważają małe gospodarstwa, słabo wyposażone w czynnik kapitału, inne w przypadku dominacji dużych, kapitałochłonnych ferm. Przykładowo, inne są uwarunkowania rozwoju sektora we wschodnich i zachodnich Niemczech, w Polsce północno-zachodniej i południowo-wschodniej itp. Z metodycznego punktu widzenia budowa modeli ekonometrycznych dla zbioru regionów zamiast krajów może wpływać na poprawę wiarygodności tych modeli, gdyż obejmują one wówczas większą liczbę przypadków.

W badaniach empirycznych dotyczących dochodów na poziomie UE stosuje się często podział na tzw. stare (UE-15) i nowe (UE-12) kraje członkowskie. Taki zabieg jest uzasadniony ze względu na fakt, że kraje UE-15 są dłużej objęte mechanizmami wspólnej polityki rolnej i rolnictwo w tych krajach ma bardziej intensywny, nowoczesny charakter. W rzeczywistości jednak zarówno ekonomiczne, jak i przyrodnicze uwarunkowania rozwoju rolnictwa są w obu grupach państw silnie zróżnicowane (np. kraje Beneluksu a państwa Basenu Morza Śródziemnego lub Cypr i Malta a Czechy i Słowacja), co rodzi wątpliwości, co do wystarczalności stosowania podziału według kryterium stażu członkowskiego. Uzupełnieniem lub alternatywą może być dzielenie krajów bądź regionów na grupy (skupienia) ze względu na podobne uwarunkowania zasobowe czy relacje między czynnikami produkcji (techniczne uzbrojenie pracy, ilość ziemi przypadającej na jednego zatrudnionego, relacja nakładów kapitału do ziemi). Przykładowo poziom technicznego uzbrojenia pracy (TUP) w gospodarstwach krajów południa Europy bliższy jest poziomowi notowanemu np. w Polsce niż w państwach wysoko rozwiniętych. TUP rozumiane jako relacja kapitału (zużycie pośrednie i amortyzacja) do jednostki pracy AWU w przeciętnym gospodarstwie FADN (średnio w latach 2004-2013) wynosiła 10,72 tys. euro na AWU w Grecji, w Portugalii 11,5 tys., w Polsce 11,4, natomiast w Niemczech 74,3 tys. euro, a w Holandii 106,07 tys. euro (obliczenia własne na podstawie danych FADN). Podział krajów (regionów) wedle kryterium zasobowego pozwoliłby uzyskać bardziej spójne wewnętrznie klastry pod względem uwarunkowań do produkcji rolnej.

Podsumowanie

Dochody rolnicze pozostają kluczowym obszarem badań w zakresie ekonomii rolnej ze względu na ich fundamentalną rolę dla kształtowania poziomu życia rodzin rolniczych oraz rozwoju obszarów wiejskich i sektora rolnego jako całości. Poza częścią drobnych gospodarstw dochód jest podstawowym celem działalności rolniczej. Dążenie do poprawności metodycznej prowadzonych badań i związanej z tym adekwatności wyników i postulowanych wniosków, wymaga od badacza szczególnej ostrożności i precyzji.

Istnieje wiele czynników, które przesądzają o specyfice tworzenia, podziału i tym samym pomiaru dochodów w rolnictwie. Należą do nich przede wszystkim koegzystencja gospodarstwa domowego i gospodarstwa rolnego oraz mnogość potencjalnych determinant wpływających na dochody rolnicze w zależności od przyjętej perspektywy badawczej.

Złożoność problematyki dochodów w rolnictwie jest jednocześnie szansą, jeśli chodzi o rozwijanie nowych kierunków badań w tym zakresie lub przynajmniej eksplorowanie mniej popularnych perspektyw badawczych, takich jak zaproponowana w artykule perspektywa uwzględniająca uwarunkowania zasobowe na poziomie regionalnym przy wykorzystaniu narzędzi z analizy finansowej.

Literatura/Bibliography

- Bereznicka Joanna. 2011. Poziom kapitału obrotowego a możliwości generowania kapitału finansowego w rodzinnych gospodarstwach rolniczych (The level of working capital and opportunities to generate financial capital in family farms). *Roczniki Nauk Rolniczych Seria G. Ekonomika Rolnictwa* 98 (4): 49-55.
- Bereznicka Joanna. 2012. Struktura aktywów a poziom ich rentowności w gospodarstwach rodzinnych (The Asset structure and the level of ROA in family farms). *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 97: 31-41.
- Błąd Marta. 2011. *Wielozawodowość w rodzinach rolniczych: przyczyny, uwarunkowania i tendencje rozwoju* (Pluriactivity in agricultural families: causes, conditions and trends of development). Warszawa: IRWiR PAN.
- Czyżewski Andrzej. 1986. Dochody rolnicze a procesy reprodukcji w gospodarce chłopskiej w okresie Polski Ludowej (Agricultural incomes and reproduction processes in the economy of the peasant during the Polish People's Republic). *Ekonomista* 4: 234.
- Encyklopedia PWN. 2017. *Definicja dochodu* (Definition of income), <http://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/doch%C3%B3d.html>, access: 30.05.2017.
- FADN. 2017. *FADN methodology: Sample selection*. http://ec.europa.eu/agriculture/rica/methodology2_en.cfm, access: 1.06.2017.
- Falkowski Jan, Maciej Jakubowski, Paweł Strawiński. 2014. Returns from income strategies in rural Poland. *Economics of Transition* 22 (1): 139-178.
- Horaj Lech. 2000. *Sieć danych rachunkowości gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej (FADN)* (Farm accountancy data network in the European Union (FADN)). Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA).
- Horaj Lech, Mańko Stanisław. 2011. Model szacowania pełnych kosztów działalności gospodarstw rolnych (Model for estimating total costs of agricultural holdings' activity). *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 328 (3): 28-58.
- Góral Justyna (red.). 2015. *Subsidies versus economics, finances and income of farms (I)*. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Grzelak Aleksander. 2014. Ocena procesów reprodukcji majątku gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość rolną (FADN) (Evaluation of the reproduction processes of the fixed assets of farms engaged in agricultural accountancy (FADN)). *Zagadnienia ekonomiki rolnej* 340 (3):45-64.
- GUS. 2016. *Budżety gospodarstw domowych* (Household budgets). Warszawa: GUS.
- Hornowski Andrzej, Łukasz Kryszak. 2016. Wyniki finansowe drobnych gospodarstw rolnych w świetle sprawozdań europejskiego FADN (Financial results of small farms in the light of reports of European FADN). *Roczniki Naukowe SERIA XVIII* (4): 92-98.
- Kryszak Łukasz. 2016. Nierówności dochodowe w rolnictwie krajów Unii Europejskiej w kontekście koncepcji zrównoważonego rozwoju (Income inequalities in agriculture in European Union member states in the context of sustainable development concept). *Roczniki Naukowe SERIA XVIII* (2): 166-171.
- Panda Sitakanta. 2015. Farmer education and household agricultural income in rural India. *International Journal of Social Economics* 42 (6): 514-529.
- Rychlik Tadeusz, Michał Kosieradzki. 1981. *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa* (Basic concepts in agricultural economics). Warszawa: PWRiL.
- Wasilewski Mirosław, Magdalena Mądra. 2008. Efektywność gospodarstw indywidualnych w zależności od zadłużenia i siły ekonomicznej (The efficiency of individual agricultural farms in relation to debt level and european size unit). *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 64: 88-99.
- Zegar Józef Stanisław. 2008. *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej* (Revenues in agriculture in the period of transformation and European integration). Warszawa: IERiGŻ-PIB.

Summary

The main goal of the study was to identify the basic research problems. Connected with agricultural income and its determinants, as well as an attempt to indicate potential directions for the development of agricultural income research. The literature review indicated the need for precise application of income concepts, the differences between the main research perspectives and the sources of data used and the specificity of the income statement due to the multi-occupancy and the co-existence of households and farms in the case of family farms. In the second part of the paper, the possibility of examining agricultural income in a regional perspective was considered, including the relation between resources and the use of financial analysis methods.

Adres do korespondencji
mgr Łukasz Kryszak (orcid.org/0000-0001-8660-9236)
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań, tel. (61) 854 30 18
e-mail: lukasz.kryszak@ue.poznan.pl